

Lapin unohdetut kirjat ja kirjailijat

ARTIKKELISARJA ALKAA

Artikkelissaan *”Juho Koskimaa - lahjakkaan Lapin kirjailijan tragedia”* Veli-Pekka Lehtola kirjoittaa: ”Omana aikanaan hyljeksiyty taiteilijat nousevat arvossa, suosittu kirjailijat unohtuvat - sehän on tavallinen ilmiö taiteen historiassa”. Juho Koskimaata ei löydy tietosanakirjoista, ei Rafael Koskimiehen *”Elävä kirjallisuushistoria”* -teoksesta, eikä hänen teoksiaan ole julkaistu 1980-luvulla toimitetussa *Lapin-sarjassa*, jossa tuotiin esiin lappilaisia kirjallisuuden klassikoita.

Unohtettu - kenen unohtama sitten on unohdettu kirjailija? Lukijoiden, kirjallisuusväen, tutkijoiden? Onko kirjailija unohdettu, jos niin sanottu suuri yleisö ei muista häntä, vai riittääkö unohdetun määritelmäksi se, että on pudonnut pois kirjallisuuden kaanonista? Onko etelässä tunnettu kirjailija unohdettu, jos häntä ei enää tunneta pohjoisessa - tai päinvastoin?

Tässä juttusarjassa esittelemme unohdettuja Lapin kirjailijoita ja niitä kirjoja, jotka löytyvät kirjastojen varastohyllyiltä, joista ei ole otettu uusintapainoksia, jot-

ka vain ahkerimmat lukijat usein sattumalta tai vaivan takaa löytävät. Kirjoja ja kirjailijoita, joita ilman kuva Lapin elämästä ja elinkeinoista, sen ihmisistä ja heidän kohtaloistaan jää kapeaksi, aukkoiseksi ja historiattomaksi.

Sarjan aloittaa kaksi kirjoitusta: Veli-Pekka Lehtolan mainio muistelma ja analyysi Asla Kangasniemestä ja Anita Myllykosken kirjoitus Martta Haatasesta eli Mukan Sohvista.

Irene Piippola ja Päivi Rantala

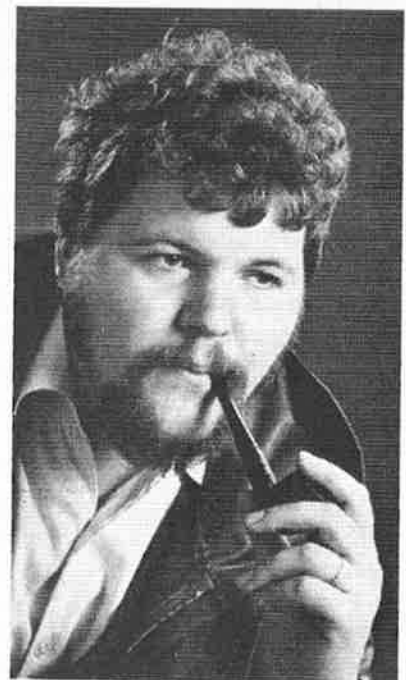
Lähde: Lehtola, Veli-Pekka: Juho Koskimaa - lahjakkaan Lapin kirjailijan tragedia. Teoksessa Taidetta ja tarinoita antiikista pohjan perille. Kunnianosoitus taidehistorian professori Tuija Hautala-Hirviojalle hänen täytettyään 60 vuotta. Lapland University Press, Rovaniemi, 2017.

Asla Kangasniemi – Inarin MacLean

”Siihen aikaan kun Alistair MacLean oli eniten myyty kirjailija Suomessa, markkinoille ilmaantui kotimaisen Asla Kangasniemen jännäreitä. Ne olivat hyviä, ihan MacLeanin veroisia ja paljon parempia kuin esim remekset. - - Kuka tietää Aslasta? Kirjojen kustantaja oli WSOY. Miksei mies kirjoita? Onko enää tässä maailmassa vai mistä on kyse? Luulen että lukijoita riittäisi.”

Näin kyseli nimimerkki Hyviä opuksia lokakuussa 2012 Suomi24 -nettipalstalla. Viiden vuoden jälkeen kysymykseen oli tullut vain yksi vastaus: ”Hän on kuollut 1992.” Siinä nimimerkki Sologdin viittasi Kirjasampo-nettisivun tietoihin.

Kysyjä kiteytti hyvin inarilaisen Asla Kangasniemen (1946-1992) tähdenlennon suomalaisen jännityskirjallisuuden taivaalla. Kangasniemi julkaisi kaksi kirjaa ja katosi. Kymmenen vuotta nuorempana Inarin kylän poikana olin aitiopaikalla seuraamassa Asla-ilmiötä.

Asla Kangasniemi, WSOY

Kovaksikeitettyä jännitystä

Erityisen aitiopaikastani teki se, että olin kylän sivukirjaston hoitajan poika. Kirjastoon tulevat lehdet ja kirjaluettelot kiersivät aina ensin **Lehtolan Teuvon** pöydän kautta. Parhaassa maclean-iässä olevana keskikoululaisena tutkin aina halukkaasti WSOY:n uutuusluettelot, joista pääsin näkemään johtavien jännityskirjailijoiden uusimmat vaiheet ja teokset.

Ajan johtavia tekijöitä olivat brittikirjailijat Alistair MacLean ja **Desmond Bagley**, joiden kovaksikeitettyissä tarinoissa sekoittuivat suurpolitiikan intressit ja kansainvälinen rikollisuus. Niissä myös liikuttiin **James Bondin** tyyliin maasta toiseen pitkin maailmaa.

Jo teosten nimet, kuten MacLeanin *Takaa-ajo Vaccarésiin* tai Bagleyn *Vivero ja Islannin peli* veivät inarilaispoikaa maailmalle. Kussakin maassa kirjailijat kehittivät kansallisia tapoja murhata ihmisiä. Mieleeni jäi MacLeanin romaanin *Kahlenukke* kohtaus, jossa Hollannin maaseudulla sankari yritettiin murhata heinähangolla.

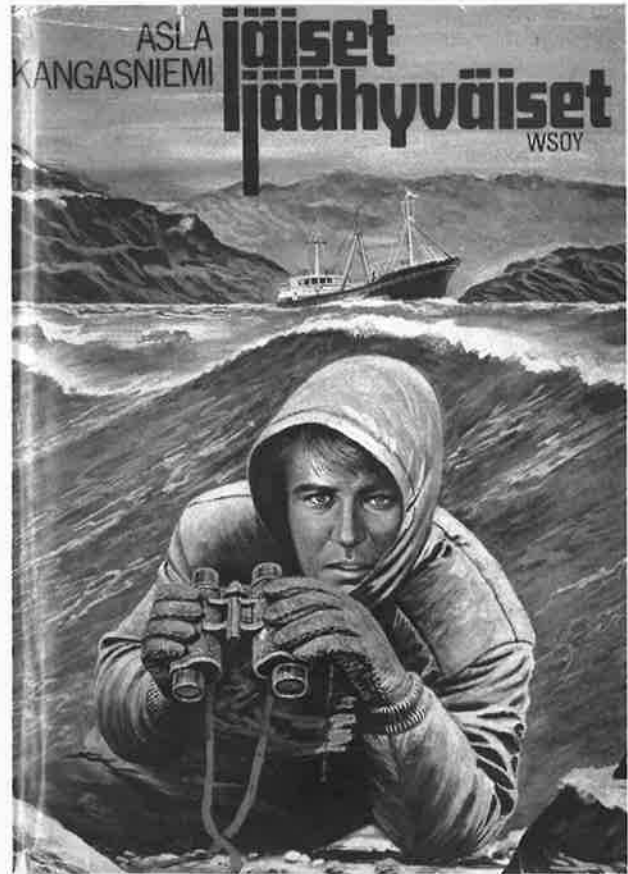
MacLeanin romaaneissa minä-muodossa kertova kyyninen sankari selvitti kansainvälisiä rikoksia. Usein hän johti armottoman luonnon keskellä miesryhmää, joka alkoi harveta salamurhien takia ja jossa paljastui yllättäviä petoksia, mutta myös päähenkilön motiivit saattoivat osoittautua toisiksi kuin aluksi luultiin.

Suomen suurin kustantaja WSOY oli ottanut paikansa kovimman luokan kansainvälisen jännityskirjallisuuden julkaisijana. Se kehitti MacLeanin ja Bagleyn teoksille jopa oman kirjatyypinsä ja typografiansa alleviivaamaan kovaksikeitettyä jännitystä, jota kirjojen otsikot vielä täsmensivät: *Pelko on aseeni*, *Kun kello lyö...* tai *Kotkat kuuntelevat*.

Inarilainen Kangasniemi sopi ja sovittiin tähän samaan formattiin

Jäiset jäähyväiset

"Lumimyrsky alkoi näyttää todellista voimaansa jo aamulla kahdeksan aikoihin. Tällöin kaikki tiet, vuoron rantaa kulkevaa päätieta lukuun ottamatta, oli suljettava liikenteeltä. Myrsky tuli Pohjois-Atlantilta ja pyyhkäisi Finnmarksviddan yli jatkaen matkaansa Neuvostoliiton pohjoisrannikkoa Novaja Zemljalle, missä se alkoi menettää voimaansa. - - Puolenkymmentä liinavenettä heittelehti poijuihin ankkuroituna Nordbankilla koko myrskyn ajan. Tuulen rajuutta osoitti se, että yksi veneistä menetti takilansa. Isomasto kaatui ruorihytin päälle murskaten sen. Mesaanimasto häipyi paikaltaan ja mursi reelingin ylimmän lankun."

Näin dramaattisesti alkaa Asla Kangasniemen esikoisteos *Jäiset jäähyväiset* (1972), joka kertoo Jäämeren pienestä kalastajayhteisöstä ja sinne vähitellen ilmaantuvista, toinen toistaan arvaamattommista vieraista. Kirjan ilmestyessä Kangasniemi oli 26-vuotias nuorimies, joka oli ehtinyt olla TVL:n töissä, laturina, porarina, vahtimestarina, kalastajana ja toimitusharjoittelijana.

Kalastuskokemukset Jäämerellä tekivät Kangasniemestä kirjailijan, sillä esikoisteoksensa puitteet hän hahmotteli juuri troolikalastajien maailmasta. Romaani kuvaa minä-muodossa suomalaista toimittajaa, sisäisesti ristiriitaista etsijää, joka saapuu Finnsøyn kalastajakylään miettimään elämänsä merkitystä. Hän on ollut täällä kalastajana ja jättänyt lähtiessään myös rakastettunsa.

Jännitys latautuu vähitellen, kun paikallisen kirkkoherran johtama hanke toisen maailmansodan aikana hukkuneiden saksalaissotilaiden nostamiseksi alkaa saada epäilyttäviä piirteitä. Pappi on alkujaan saksalainen, ja päähenkilölle kalastajatovereineen paljastuu, että kyseessä onkin sodan aikana kätkeytyn natsiaarteiden metsästyksen. Yön kähmässä liikkuu jos

jonkinlaista hiiviskelijää, saksalaisista roistoista NATO:n tiedustelijoihin ja kansalliseen Sikkerhetspolitiin. Uusi käänne paljastaa, että kyse ei ole vain aarteensinnästä, vaan myös huumeiden salakuljetuksesta pohjoisen avoimien rajojen kautta Norjaan, Ruotsiin ja Suomeen. Päähenkilö löytää nyt oman sisäisen ristiretkeläisensä, joka haluaa todistaa olevansa ”järjestäytyneeseen yhteiskuntaan sopiva ja soveltuva ihminen”.

Arvosteluissa Kangasniemen kirja vertautui monessa suhteessa MacLeaniin, johon kustantamon typografiaakin tietoisesti viittasi. *Jäiset jäähyväiset* sijoittui kansainvälisen politiikan ja rikollisuuden risteyskohtaan. Samoin yhdistävänä tekijänä oli väkivaltaisten tapahtumien sijoittuminen raakaan luonnonympäristöön, keskitalven hyiselle merelle.

Kangasniemi käytti monia MacLeanin keinoja yllätyksmomentin luomiseksi, mutta hänellä oli myös omia tyyllisiä ratkaisuja, kuten tajunnanvirtateknikka kohtauksessa, jossa huumattua päähenkilöä yritetään lavastaa pakkasessa jäätyneeksi.

Jäisten jäähyväisten kerronta on verkkaisempaa kuin MacLeanilla, mikä antaa mahdollisuuden kuvata rauhallisemmin kalastajakylän arkea. Kirjailija luo realistisen tunnelman vankalla asiantuntemuksella ja yksityiskohtaisella kuvauksella. Erityiseksi teoksen tekee troolikalastuksen arkipäivän ja pohjois-norjalaisen kalastajakapungin tyylielty, mutta osuva kuvaus.

Suomalainen nuoralta putoaminen

Kangasniemen romaani tuli kuin tilattuna osaksi WSOY:n markkinoimaa kansainvälisen jännitysromaanin boomia. Arvosteluissakin kehuttiin, että *Jäiset jäähyväiset* oli kansainväliset mitat täyttävä teos. Jatkossa kirja tosin käännettiin vain slovakiksi nimellä *Ledové sbohem* (1988).

Lähes muotina 1970-luvun alussa oli, että erityisesti brittikirjailijat vierailivat kansallisten kustantajien luona, minkä myötä seuraava romaani, kuinka ollakaan, sijoittui kyseiseen maahan. Samana vuonna kuin Kangasniemi julkaisi romaaninsa, itse Desmond Bagley saapui Suomeen. Olin hänen suuri ihailijansa, jonka teoksista Meksikoon sijoittuva *Vivero* (1979) ja pohjoisen *Islannin peli* (1972) tekivät minuun erityisen vaikutuksen.

Tuloksena vierailusta oli romaani *Suomalainen nuorallatanssi* (1973). Sen alku on tyypillistä bagleytä: mies herää Tukholman hotellissa muistamatta, miten on sinne joutunut. Peiliin katsoessaan hän näkee täysin vieraat kasvot. Sankari on muuttunut eri mieheksi, jota kansainväliset roistot ja tiedustelupalvelut kilvan metsästävät.

Teoksen suomalaisin kohta on tietysti se, kun sankari menee hotellissaan saunaan, jossa hänet tainnuttetaan lukitseamalla ovi ja heittämällä runsaasti vettä kiukaalle. Sankari joutuu KGB:n kidutukseen, mutta onnistuu karkaamaan ja ryntää hotellin aulaan poliisia huutaen, verhonaan vain käsiraudat ja automaattipistooli.

Bagleyn romaanin roistona on perisuomalainen *Hannu Merikkeen*, jonka Neuvostoliitolle suunnittelema röntgensädelaser on uhka koko ihmiskunnalle. Brittien tiedustelupalvelu ja CIA haluavat tehdä salaisen retken Neuvostoliiton rajan yli Ensoon varastamaan Merikkeen suunnitelman.

Päähenkilö suuntaa matkansa Lappiin – kuten myöhemmin selviää – harhautuksen vuoksi. ”Ivalon läpi ajaessaan he kohtasivat ensimmäiset harvat koreavaateiset lappalaiset.” Lapin kansallispuistoissa kansainväliset tiedustelupalvelut vainoavat toisiaan ja sankaria. Kevon kanjonissa käydään tulitaistelu CIA:n, KGB:n ja tšekkitiedustelun välillä.

Bagleyn inarilainen fanikin ymmärsi, että uusin kirja oli surkea sepustus, rimalitus. Oli vaikea kuvitella, että kirjailija oli koskaan edes käynyt Lapissa. Bagleyn uskottavuus romahti kerralla nuoren miehen silmissä. Epäluulo heräsi aiempiakin kirjoja kohtaan: miltähän Meksikon tai Islannin kuvaukset mahtoivat näyttää sikäläisten asukkaiden silmissä?

Varjojen yössä

Ehkä silmien avautumiseen oli johtanut myös *Jäiset jäähyväiset*, joka oli opettanut, miten pohjoista voi kuvata. Kangasniemen toiselle kirjalle oli siis suuria odotuksia. Pettymys odotti sielläkin. Siinä, missä esikoisteos oli huolellisesti, luultavasti monen vuoden aikana valmisteltu kokonaisuus, toinen romaani *Pakkasvarjojen yö* (1974) oli hätäisesti huitaistu, viimeistelemätön sekundatyö.

Sekin sijoittuu pohjoisen talveen, tällä kertaa Inarin erämaihin, jossa sijaitseva loistohuvila ja sinne matkustajia kuljettava lentäjä joutuvat kansainvälisen vakoilun leikkauspisteeseen. Kangasniemi luo onnistuneesti vastakkaisuuden turistikrääsän ja luonnon lähellä elävän ihmisen välille. Huvilan amerikkalais-suomalainen liikemiesryhmä esitetään huvittavassa valossa tietönmässä erämaassa.

Sen sijaan huolellisuus niin kuvauksen kuin juonenkin rakentelun suhteen oli kadonnut. Henkilökuvauksen ohuus, joka oli toki ominaista jo esikoisteokselle, kävi nyt silmiinpistäväksi. Jäljelle jäivät pseudo-macleanmäiset hurjastelut lentokoneella, helikopterilla tai moottorikelkalla, kauniit naiset ja kuuma ammuskelu Lapin kylmässä yössä.

Vaikka toinen teos oli monien arvostelijoiden (eikä ainoastaan esikoisteosta ihailevan inarilaispojan) mielestä floppi, se tavallaan annettiin anteeksi: hänen kolmannesta jännityskirjastaan odotettiin jopa kansainvälistä läpimurtoa. Sitä kirjaa ei kuitenkaan koskaan tullut.

Siitä jäivät jäljelle vain epämääräiset huhut. Joidenkin mukaan teos oli jo valmis, ja WSOY-kustantamo taisi jopa rummuttaa sitä syksyn kirjojen ennakkomai-noksessa. Sen kuiskuteltiin kuitenkin ”kadonneen”, jotkut kertoivat kirjailijan polttaneen sen – ehkä siksi, että kustantaja vaati tekemään käsikirjoitukseen muutoksia.

Kangasniemi, joka oli muuttanut Pudasjärvelle, vai-keni kirjailijana. Hänen tiedetään jatkaneen kirjoit-tamista, mutta henkilökohtainen alamäki ja niin sa-notusti epämääräiset elämäntavat eivät olleet omiaan edistämään kirjoittamistyötä.

Outi Pieski, yksityiskohta teoksesta *Ruossalas bálgát / Risteävät polut* 2014. Kuva Outi Pieski.

Jännityskirjallisuuden heavy

Myös inarilaisen maclean-fanin elämässä tapahtui muutoksia. Paitsi, että Bagley putosi lukulistalta, myös MacLeanin veto alkoi olla poissa viimeistään teoksissa *Katkuinen kuoleman tie* (1973) ja *Särkyneen sydämen sola* (1974). Näiden tason laskulle vetivät vertoja vain MacLeanin irrallisia ideoita myöhemmin senttaillleet **John Denis** ja **Alastair MacNeill** (!) 1980-luvulla.

Sen jälkeen seurasin lähinnä lievästi huvittuneena esimerkiksi **James Bondin** seikkailuja Suomessa. Sen-kin kirjoittaja **John Gardner** kävi WSOY:n vieraana La-pissa asti. Vaikka *Tehtävä Suomessa, James Bond* (1983) oli valovuoden edellä Bagleyn sepustusta, se ei oikein jaksanut kiinnostaa – etenkin, kun sen edellä oli vielä valovuosi Kangasniemen esikoiskirjaan.

Asla Kangasniemi kuoli Pudasjärvellä juhannuksen korvilla 1992 täytettyään muutamaa viikkoa aiemmin 46 vuotta. Hänen lyhyt uransa jäi unohtuksiin – ja kysymys sen loppumisesta. Tuliko Jäisten jäähyväisten aiheuttama menestys nuorelle miehelle liian äkkinäise-nä, jolloin ehkä rima nousi liian ylös, tai ensin romahti Pakkasvarjojen yön myötä? Vai oliko Kangasniemi jo alun alkaen ”yhden kirjan mies”, jollaisia Suomen kir-jallisuushistoriasta löytyy runsaasti?

Kangasniemi toi kuitenkin silloiseen suomalaiseen jännityskirjallisuuteen harvinaisen kansainvälisen tuulahduksen. Jos dekkarimainen murhamysteeri jo 1970-luvulla edusti kirjallisuuden rock’n’rollia, Kan-gasniemen teos oli jännityskirjallisuuden heavyä – sitä, jota esimerkiksi **Ilkka Remes** on myöhemmin edusta-nut sukelluksillaan kansainväliseen rikollisuuteen.

Kangasniemi tunsi hyvin Pohjoiskalotin mil-jöön, joka oli eräs kansainvälisen politiikan polt-topiste rautaesiripun arktisessa varjossa. Hänen jalanjäljilleen ei kuitenkaan ollut tunkua, vaikka ai-heita olisi riittänyt, värittihän pohjoista Lappia Mur-manskin miljoonakaupungin läheisyys, ydinase-valtion naapuruus, mafiarikollisuuden kasvu ja huumeiden salakuljetus niin idästä kuin lännestäkin.

Veli-Pekka Lehtola

Muisti on vainukoira, joka nuuskii menneitä.

MUISTISTA VIIS, Sinikka Lappeteläinen 2017

Lapillinen

2017 nro 44

LAPIN KIRJALLISUUSSEURA RY.

Hinta 5€

